

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ

Глобальні соціально-економічні зрушення, що відбуваються в цивілізованому просторі, істотно впливають на розвиток соціальних інституцій, зокрема, системи освіти, формують якісно нові вимоги до професійної компетентності сучасного вчителя, продукують інноваційні форми організації навчання. Серед соціальних інституцій, що досить успішно вирішують культурні освітні задачі української школи, варто відокремити музеї. Підвищення ролі музейної педагогіки обумовлює необхідність уточнення її понятійного апарату та здійснення наукових досліджень, пов'язаних з теоретичними проблемами сучасної педагогіки.

Пропонована стаття присвячена дослідженню історичних та теоретичних засад зародження та розвитку музейної педагогіки як наукової дисципліни. Головними завданнями нашого дослідження є такі: уточнення сутності поняття “музейна педагогіка”; визначення та характеристика освітніх функцій музейної педагогіки.

Передусім зазначимо, що поняття “музейна педагогіка” (МП) у психолого-педагогічній літературі розглядається науковцями як актуальний і перспективний напрям, що сприяє формуванню громадянсько-патріотичних почуттів.

У Законі України “Про музеї та музейну справу”, прийнятому 29 червня 1995 року, йдеться про те, що “музеї як культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені не тільки для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, але й для прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини” [11, с. 8-9].

У процесі створення шкільного музею, важливим, на нашу думку, є звернення до історичного минулого музейної справи. Ґрунтовний історичний аналіз історії музеїв спроможний вивести

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

вітчизняне музеєзнавство на новий теоретичний рівень і допомогти у практичних спробах щодо їх відновлення та вирішення завдань поповнення знань з національної й світової культури.

Слід зазначити, що в Україні колекції реліквій, рукописів, старовинних речей і творів мистецтва збиралися та зберігалися з давніх-давен у князівських і гетьманських палацах, церквах і монастирях, зокрема, в помешканнях митрополитів. Старовинні предмети, зокрема й освітнього характеру, збирали також вельможі-меценати, діячі науки та мистецтва. Наприклад, залишилися відомості про колекції князів Острозьких, Заславських, Чарториських. Старовинними книжками обдаровував освітні заклади та церкви Іван Мазепа. Так, знамените “Пересопницьке Євангеліє” він подарував соборній церкві м. Переяслава-Хмельницького.

Збиранням старовинних предметів і навіть археологічними дослідженнями займався митрополит Петро Могила. Відшукував старовинні книжки та рукописи видатний український культурно-освітній і церковний діяч XVIII століття Феофан Прокопович [20, с. 33-34].

Наприкінці XIX ст. в Україні було засновано декілька історико-археологічних музеїв в Одеській (1825 р.), Миколаївській і Херсонській областях – Херсонський ліцей (1897 р.), Херсонський природничий музей (фундатор – професор Пачовський). У цей період було засновано Київський історичний (1899р.), Львівський природничо-етнографічний, Полтавський кустарно-промисловий (1892) музеї. Житомирський музей мав великі збірки з історії, археології, геології, а також мистецтва. Крім того, було багато приватних музеїв, як, наприклад, Василя Тарновського в Чернігові, Олександра Ханенка в Києві, Катерини Скаржинської на хуторі Круглик біля Лубен (велика збірка одягу, зброї часів Гетьманщини, а також писанок, вишиванок). Існували також музеї в університетах, Київській Духовній Академії та в деяких наукових товариствах [17, с. 912].

У контексті нашого дослідження цікавим є той факт, що в 1897 році було засновано товариство любителів старожитностей і мистецтв, яке започаткувало збір експонатів для Київського

міського музею старожитностей та мистецтв. Велику колекцію українських пам'яток старовини зібрали для музею В. Хвойка, М. Біляшівський, Д. Щербаківський. На базі цього музею нині діють Національний історичний музей України і Музей українського образотворчого мистецтва [19, с. 369].

Як свідчать результати нашого дослідження, в сучасній Україні існує велика кількість музеїв, які відіграють важливу роль у вирішенні проблеми розповсюдження знань, виховують шанобливе ставлення до надбань світової культури та культури рідного народу. Їх основною задачею є заповнення прогалин в окремих освітніх дисциплінах, які зумовлюються і залежать від сучасних процесів глобалізації і є характерними нині для всіх сфер суспільного життя.

Ураховуючи актуальність і значення проблеми створення та функціонування музеїв, нами було вивчено і проаналізовано дослідження науковців у галузі музеєзнавства.

Питання про роль музеїв у суспільстві вперше розглядалося у 20-х роках ХХ століття. У працях учених-музеєзнавців М. Біляшівського, Ф. Ернста, Ф. Шміта, І. Свенціцького, В.В. Дубровського та інших висвітлено широкий спектр питань музейної справи, наголошено на їх значенні у контексті збереження та дослідження національних пам'яток. Багатий фактичний матеріал з історії музеїв, опису їх колекцій, наукові експозиційні пошуки розкрито у працях В. Бірюкова, Н. Курінного, В. Щепотьєва, В. Щербаківського [2; 3; 9; 16].

Перші спроби узагальнити процес розвитку музейництва в Україні з'явилися в працях М. Бондаря, Г. Мезенцевої, М. Славіна, Ю. Омельченка, П. Тронька. Як відомо, музеям належить провідне місце серед установ культури. Аспекти діяльності музеїв як засобів акумулювання, зберігання і трансформації національної та світової історико-культурної спадщини всебічно висвітлено в зарубіжній (І. Аве, М. Аріарський, Г. Бутіков, К. Газалова, М. Гнедовський, А. Закс й ін.) та вітчизняній літературі (Г. Мезенцева, Ю. Омельченко) [4; 6; 12; 15].

Як свідчить аналіз численних досліджень, проведених в Україні за останнє десятиліття, діяльність музеїв вивчалася вченими переважно з історичної та мистецтвознавчої позицій. На

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

думку Т. Белофастової, музеєзнавцями Л. Баско, Л. Гайдою, Н. Капустіною, О. Машенко, Т. Митрофановою, І. Піддубним та іншими узагальнено здебільшого досвід роботи з відвідувачами [1, с. 22], проте, власне педагогічні аспекти роботи цих закладів, їхні освітньо-виховні можливості, педагогічні засади діяльності практично не розроблялися.

У першій половині ХХ століття теоретичні питання щодо просвітницької діяльності музеїв вивчали О. Луначарський, Ф. Шмідт, П. Флоренський, А. Бакушинський. Ними було створено концепцію розвитку учня в умовах інтеграції музейного середовища в загальноосвітній заклад, яка знайшла відображення в таких формах:

- шкільні музеї краєзнавчого профілю (в рамках позаурочної роботи). Метою “предметних уроків” був розвиток в учнів мислення та мотивації самостійного дослідження явища, що розглядається, визначення його сутності та закономірностей (В.Я. Уланов);

- музейні гуртки, в яких відпрацьовувались методики роботи з пам'яткою культури, формувалось поняття історичного контексту його існування в природному середовищі, простежувалися етапи естетичного розвитку дітей.

Новий напрям у визначенні змісту освітньої функції музейного середовища мала діяльність проблемної групи “Музей і освіта”, організованої за участю науково-дослідницького колективу при Міністерстві освіти СРСР у 1980-ті роки. Автори наукових публікацій з проблем музейної педагогіки підкресливали: “Якщо сутність музею не в передачі знань, то й педагогіка музею не може будуватись як чиста дидактика, бо це лише одна з допоміжних граней музейно-освітньої діяльності. Йтиметься про категорії ціннісної свідомості, про семіотику речей і феноменологію простору, про драматургію культурно-історичного діалогу, що розгортається в музеї, і тільки потім – про конкретні форми існування і діяльності, в котрих може бути втілено діалог. І, зокрема, про необхідні “знання”, звернені до інтелекту відвідувача, але покликаних забезпечити досвід ціннісного переживання, яке охоплює його особистість цілком” [5, с. 20].

У період “музейного піднесення”, в 60-ті – на початку 70-х років ХХ століття, вперше були усвідомлені музейна експозиція та її проектування. А в 70-80-ті роки цього ж століття в сфері музейного проектування зосередилися талановиті проектувальники середовища – “середовищники”, котрі надали новий імпульс розвитку російського експозиційного мистецтва.

Водночас у видатних музеях СРСР (Російському музеї, Ермітажі, Третьяковській галереї, Державному Історичному музеї) відбувалося активне накопичення експериментального досвіду на базі гурткової, клубної та інших форм роботи. Наведемо основні питання, що розглядалися О.Г. Бойко, Б.О. Столяровим, Н.Д. Ревою:

- як підвищити ефективність спілкування, використовуючи диференційований підхід до аудиторії;
- що необхідно зробити для того, щоб відвідувач став рівноправним учасником спілкування;
- як співвідносяться візуальна і вербальна інформація, яку отримує молодь різних вікових груп, та яка їх роль у процесі сприйняття витворів мистецтва і художнього виховання, а також естетичного розвитку в цілому.

На сучасному етапі розвитку України у зв'язку із загальними тенденціями, пов'язаними з демократизацією культурного життя, у вітчизняній музейній справі активно постають теоретичні проблеми, зростає необхідність досліджень, пов'язаних з оновленням понятійного апарату. Значну зацікавленість у цьому зв'язку являє собою історія становлення нового для українських фахівців поняття “музейна педагогіка”.

Власне поняття “музейна педагогіка” виникло на початку ХХ століття в Німеччині і пов'язане з іменами німецьких просвітників і музейних діячів, таких як А. Лихтварк, Г. Кершенштейнер, Г. Фрейденталь, А. Рейхвен. Кожен з них вніс неочінуваний вклад в питання теорії і практики МП в період її становлення. Спочатку це поняття використовувалося просто для позначення напрямку діяльності, який переважно зорієнтований на роботу з учнями. Пізніше було сформульовано ідеї про освітнє значення музею і запропоновано новий підхід до відвідувача як до учасника діалогу. За допомогою таких “музейних діалогів”

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

німецький учений А. Ліхтварк довів, що роль посередника допомагає відвідувачу у спілкуванні з мистецтвом і розвиває здатність бачити і насолоджуватись експозицією. Згодом “посередники” були названі музейними педагогами.

Слід додати, що на початку 70-х років XX ст. відомий російський теоретик і практик-музеєзнавець А. Разгон одним із перших заявив про необхідність створення нової наукової дисципліни в СРСР.

Останнім часом до наукового обігу введено термін “музейна педагогіка”, що відображає новий етап у реалізації освітньо-виховного потенціалу музею та розглядається вітчизняними вченими як нова галузь педагогічної науки, яка має міждисциплінарний характер, перебуваючи “на перехресті” музеєзнавства, соціальної педагогіки та педагогіки дозвілля [1]. Музейна педагогіка – це “галузь педагогічної науки, яка побудована на основі науково-практичної діяльності й орієнтована на передачу культурно-освітнього досвіду в умовах музейного середовища” [1, с. 20].

Як відомо, у діяльності будь-якого сучасного музею наявні й педагогічні аспекти, що спричинило виникнення спеціальної наукової галузі музейної педагогіки. За результатами узагальнення поглядів сучасних науковців Т. Белофастова, М. Гнедовський, А. Закс, Ю. Омельченко, М. Юхневич та ін.) можна зробити висновок, що предметом музейної педагогіки є зміст, методи, форми й особливості педагогічного впливу музею на різні категорії населення [1; 6; 12].

На думку Т. Белофастової, до проблем музейної педагогіки належать такі:

- особливості здійснення освітньо-виховного процесу в музеї (принципи і закономірності);
- музейно-педагогічні форми і методи;
- специфіка видів діяльності відвідувачів у музеї, керування нею (специфіка педагогічного впливу музейної інформації на різні соціальні й демографічні групи аудиторії, що потребує диференційованого підходу до визначення мети, завдань і змісту впливу на кожну з них);
- експозиційна діяльність (урахування педагогічних

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

аспектів у процесі розроблення експозиційного сценарію);

- прогнозування розвитку музеїв у процесі реалізації ними своїх педагогічних можливостей;

- моделювання нових напрямів і способів залучення особистості до історико-культурної спадщини.

У контексті зазначеного вище варто зазначити таке: проблема становлення і розвитку музейної педагогіки викликає поживлений інтерес серед широкого кола педагогічної громадськості та суб'єктів освітньої діяльності; сьогодні музейна педагогіка – це інтегральна дисципліна, що формується шляхом поєднання музеєзнавства, педагогіки та психології.. Предметом вивчення нової наукової дисципліни є дослідження закономірностей, принципів, методів роботи музею зі своєю аудиторією. Її головний об'єкт – культурно-освітні аспекти музейної комунікації, тобто, особливий підхід до діалогових процесів, що відбуваються в музеї, головним завданням якого є участь у формуванні вільної, творчої, ініціативної особистості, яка здатна стати активним учасником продуктивного діалогу.

Таким чином, МП за об'єктом дослідження здебільшого співпадає з теорією музейної комунікації, за методом – з педагогікою, за досвідом емоційно-ціннісного ставлення – з психологією. Як і загальна педагогіка, МП не тільки узагальнює досвід, але й прогнозує нові методики, створює музейно-педагогічні програми. В силу свого міждисциплінарного характеру МП, як наукова дисципліна, перш за все, оперує категоріями музеєзнавства і психолого-педагогічних дисциплін, такими, як: “музейний предмет”, “музейна культура”, “музейна комунікація”, “виховання”, “дидактика”, “музейне виховання”, “музейний педагог”, “візуальне мислення”. Перераховані терміни, що становлять понятійний апарат музейної педагогіки, часто набувають додаткової інтерпретації або нових аспектів.

Водночас для дослідників 80-90-х років минулого століття характерні намагання пов'язати проблеми музейної педагогіки з тими глобальними змінами, які відбувалися у світовій культурі. Це, по-перше, загальний процес візуалізації культури, що знайшов прояв у значному збільшенні обсягу зорової інформації і вплинув на сприйняття людини, яка перестала помічати те, що справляло

враження на його батьків. Музейна педагогіка намагалася знайти відповідь на питання, як саме повинен змінитися характер музейної комунікації, візуальний у своїй основі, у зв'язку з цими змінами. Тому головним для музейної педагогіки цього періоду стає поняття “музейна культура відвідувача”, яке розглядається як ступінь його підготовленості до сприйняття предметної інформації музею (усвідомлення цінності оригіналу і специфічності музейної мови, вміння орієнтуватися в музейному середовищі). У широкому сенсі, музейна культура – це наявність у людини музейного ставлення до дійсності, що знаходить прояв у повазі до історії та в умінні давати оцінку предметам музейного значення в реальному житті.

По-друге, на розвиток музейної педагогіки вплинула теорія діалогізму М. Бахтіна, відповідно до якої на зміну старому типу монологічної культури йде новий, діалогічний. У цій соціокультурній ситуації музей покликаний бути місцем культурно-історичного діалогу та повинен знайти нові форми спілкування відвідувача з культурними цінностями. В результаті розвитку музейної педагогіки визначилась потреба в появі особливого типу музейного спеціаліста, спроможного, як підкреслює З. Странський, засвоїти музейну реальність в її педагогічному аспекті. Виступаючи в якості своєрідного експерта щодо відвідувачів, музейний педагог підключається до створення експозицій, розробляє та проводить у життя програми з відвідувачами, шукає нові форми і методи роботи з дітьми, здійснює соціально-психологічні дослідження музейної аудиторії.

Таким чином, основними напрямками діяльності музейних педагогів на сучасному етапі розвитку музейної справи є такі:

1. Робота з музейною аудиторією, спрямована на формування ціннісного ставлення до культурної спадщини та прищеплення смаку до спілкування з музейними цінностями.
2. Розвиток здібності сприймати музейну інформацію, розуміти мову музейної експозиції.
3. Виховання емоцій, розвиток уяви і фантазії, творчої активності.
4. Створення в музеї умов, за яких робота з аудиторією відбувалась би найбільш ефективно.

5. Використання і популяризація новітніх технологій музейної освіти у формі окремих проєктів, на різних майданчиках, із залученням різноманітних партнерів.

Дослідник у галузі музейної педагогіки М. Юхневич до числа базових форм культурно-освітньої діяльності музею відносить: екскурсії, лекції, консультації, наукові читання (конференції, сесії, засідання); клуб (гуртки, студії); конкурси (олімпіада, вікторини); зустрічі з цікавими людьми, концерти (літературні вечори, театральні вистави, кіносеанси); свята, історичні ігри тощо.

Одним із провідних дослідників музейної педагогіки Б. Столяровим було розроблено модель музейно-педагогічного процесу. Ним було виділено:

- складові музейно-педагогічного процесу (музейне середовище: білямузейний простір, музейне приміщення, експозиція, експонат, глядач, музейний педагог);

- форми музейно-педагогічного процесу (екскурсія; заняття в музейній аудиторії, лекція);

- методологічна основа музейно-педагогічного процесу (діалог з пам'яткою, з музейним педагогом, міжособистісний діалог учасників педагогічного процесу);

- принципи спілкування (русоїстський: партнерські відносини вчителя й учня з опорою на їх життєвий досвід; інтерактивний: людина запам'ятовує лише те, що робить; комплексний: задіяні логіко-аналітичний, чуттєвий, психомоторний канали сприйняття; вільний вибір змісту та форм засвоєння та залучення).

Модель музейно-педагогічного процесу пов'язує в єдине ціле організаційний і змістовний аспекти розвивальної функції музейно-педагогічного середовища. Проте, у зв'язку з об'єктивними причинами (економічні та політичні реформи в Росії, економічні проблеми, що охопили музейну справу), ці розробки не набули належного розвитку та застосування в практичній діяльності.

Аналіз порушеної проблеми дав можливість дійти таких висновків:

1. Сучасна теоретична база музейної педагогіки

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

знаходиться на стадії формування, причому не тільки у вітчизняному музезнавстві, яке відносно нещодавно оперує її категоріями. Процес становлення музейної педагогіки в якості наукової дисципліни ще далекий від завершення, формулювання основних питань теорії залишилось на рівні емпіричних роздумів, належної уваги не приділялось розробці поняттєвого апарату. Практичною потребою залишається об'єктивне пізнання закономірностей її розвитку, інтердисциплінарних зв'язків, формування наукового апарату.

2. Тенденцією останніх років є увага до культурно-освітнянської діяльності музеїв, яка стає одним з пріоритетних напрямів музейної справи. Музеї стають центрами як формальної, так і неформальної освіти для всіх прошарків населення, культурним потенціалом регіонів. Їх метою є освіта людини через культуру.

3. Сьогодні потенційні можливості музейної освіти знову стають предметом пильного дослідження вчених та практиків. Потребує аналізу накопичений передовий досвід музейної педагогічної теорії і практики. Усвідомлена необхідність пошуку нових підходів до музейної освіти підростаючого покоління. Все це сприяє формуванню української ідентичності, громадянсько-патріотичних почуттів, гуманістичних ідей. Саме в цьому вбачають головне призначення МП музейно-педагогічні працівники.

Література

1. Белофастова Т.Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2003. – 22 с.
2. Біляшівський М.Ф. Наші національні скарби. – К., 1918. – 120 с.
3. Бирюков В.П. Організація народного наукового музею в г. Хороль Полтавской губернії. – Хороль, 1917. – 110 с.
4. Бондар М.М., Мезенцева Г.Г., Славін Л.Н. Нариси музейної справи. – К., 1959. – 156 с.
5. Гнедовский М.Б. Музей и образование: Материалы для обсуждения / Гнедовский М.Б., Макарова Н.Г.,

- Юхневич М.Ю. – М., 1989. – 20 с.
6. Гнедовский М.Б., Дукельский В.Ю. Музейная коммуникация как предмет музееведческого исследования / Музей – культура, общество: Сб. науч. трудов. – М., 1992. – 360 с.
 7. Гогиберидзе Г.М. Формирование музейной педагогики / Гогиберидзе Г.М., Чесняк М.Г. // Преподавание истории в школе. – 2007. – №8 – С. 3-5.
 8. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
 9. Дубровський В.В. Охорона пам'яток культури в УРСР // Охорона пам'яток культури на Україні. – Харків, 1927. – 122 с.
 10. Ернст Ф.Л. Справа охорони пам'ятників, мистецтва та старовини у Києві // Збірник секції мистецтв. – К., 1921. – 160 с.
 11. Закон України “Про музеї та музейну справу” // Урядовий кур'єр. – 1995. – 17 серпня. – С. 8-9.
 12. Закс А.Б. Из истории экспозиционной мысли советских музеев. – М., 1970. – 136 с.
 13. Маньковська Р.В. Музезнавство в Україні. – К., 2000. – 140 с.
 14. Медведева Е.Б., Юхневич М.Ю. Музейная педагогика как новая научная дисциплина // Культурно-образовательная деятельность музеев. – М.: ИПРИКТ, Каф. музейного дела, 1997. – 210 с.
 15. Мезенцева Г.Г. Музезнавство. – К.: Вища школа, 1980. – 120 с.
 16. Свінціцький І. Про музеї і музейництво. Нариси і замітки. – Львів, 1920. – 147 с.
 17. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
 18. Столяров Б.А. Художественный музей и система образования: концепция педагогического взаимодействия / Столяров Б.А., Бойко А.Г., Рева Н.Д. – СПб., 1995. – 19 с.
 19. Тригубенко В.В., Нестеренко Л.С. Освіта та педагогічна думка в Києві за тисячу років: навч. посіб. – К.: Кадри,

2002. – 369 с.

20. Тригубенко В.В. Скарбниця реліквій, джерело досвіду вітчизняної освіти // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 2. – С. 33-34.

В статье представлены исторические и теоретические аспекты зарождения и развития музейной педагогики как научной дисциплины, определены и охарактеризованы её образовательные функции.

Ключевые слова: музейная педагогика, музейное дело, музейное воспитание.

This article deals with historical and theoretical aspects of museum pedagogies origin and development as scientific discipline, reveals and characterizes its educational functions.

Key words: museum pedagogics, museum business, museum education.